

ПРАВОВІ АСПЕКТИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ LEGAL ASPECTS OF PERSONAL FULFILLMENT

Комар М.С.,
аспірант кафедри теорії та філософії права
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті висвітлено загальні проблемні правові аспекти самореалізації особистості у суспільстві, що полягають у свободі прийняття участі людини в суспільних справах, у соціально-правових відносинах з іншими людьми. Доведено, що справжня цінність прав, свобод та обов'язків особистості розкривається в її практичній правомірній поведінці, що здійснюється на основі вільного вибору.

Ключові слова: право, держава, соціальна держава, гідність, правова культура, правосвідомість, права особи, обов'язки особи.

В статье освещены общие проблемные правовые аспекты самореализации личности в обществе, заключающиеся в свободе участия человека в общественных делах, в социально-правовых отношениях с другими людьми. Доказано, что истинная ценность прав, свобод и обязанностей личности раскрывается в ее практическом правомерном поведении, осуществляемом на основе свободного выбора.

Ключевые слова: право, государство, социальное государство, достоинство, правовая культура, правосознание, права личности, обязанности личности.

The article highlights the general problematic legal aspects of personal fulfillment (self-actualization) in a society consisting in the freedom of human participation in public affairs, social and legal relationship with other people. It is proved that the true value of the rights, freedoms and responsibilities of the individual is revealed in his practical lawful behavior that is based on free choice.

Key words: law, state, welfare state, dignity, legal culture, legal awareness, individual rights, individual responsibility.

Постановка проблеми. Відповідно до принципу пріоритету соціальних цінностей важливо сформулювати динамічно розвинену, самодостатню, консенсуальну систему суспільних відносин, у якій за допомогою комплексу норм соціального законодавства забезпечується раціональне нівелювання природних і соціальних відмінностей між людьми, досягається гармонізація інтересів різних класів, верств, статей, етносів, які утворюють суспільство як соціальну цілісність. Ці обставини роблять дослідження даних проблем досить актуальним, значущим з погляду і теорії, і практики.

У кожному новому суспільстві і поколінні народ відчуває потребу знову закріплювати постулати гідного життя, а саме творчо вбирати соціально-правові принципи минулого і розвивати їх у практиці сучасного соціуму.

У нинішніх умовах право дедалі більше спирається на соціально-культурні чинники і через них здійснює свої функції, зближується з формами правового саморозвитку і правової самореалізації особистості.

Самореалізація особистості у суспільстві охоплює гармонію внутрішньої свободи і самоврядування особистості із зовнішньо-правовими чинниками, пов'язаними із взаємовідносинами особи і права, держави і особи, тієї чи іншої спільноти й індивіда. Важливою в цьому аспекті є відносна самостійність внутрішнього світосприйняття і світовідчуття, самореалізація індивіда в його право- і світорозумінні і правовому самовираженні.

Стан дослідження. Проблеми соціально-правових аспектів самореалізації особистості як передумови гідного існування людини привертають дедалі більше уваги. Це питання досліджували, зокрема, Г. Атаманчук, М. Баглай, А. Бережнов, А. Венгеров, Д. Керімов, Р. Косолапов, О. Кутафін, В. Лазарев, І. Леонов, М. Матузов, В. Нерсесянц, П. Рабінович, Ф. Шарков.

Водночас треба відзначити, що вивчення й дослідження проблем впливу соціальної держави на забезпечення права людини на гідний рівень життя, на формування системи соціального захисту особи викликають зацікавлення і в теоретичному аспекті, і щодо реалізації та застосування їх на практиці.

На належному рівні не сформовано чіткого науково обґрунтованого розуміння права як засобу забезпечення самореалізації особи, а також формування її правової культури, нема єдиного розуміння і трактування вільно-

го розвитку людини, соціальної справедливості, соціальних гарантій, що є вихідними категоріями для розуміння гідного рівня життя людини. Важливо окреслити правові цінності, що впливають на самореалізацію особи в суспільно-правовій сфері.

Мета статті зумовлює необхідність аналізу з теоретико-правового погляду тих питань, які найбільш дотичні до соціально-правових аспектів самореалізації особистості.

Виклад основного матеріалу. Жодна людина не означає своєї справжньої сутності, і не тому, що не хоче, а тому, що це їй не завжди по силі. Реально особистість людини не збігається з тим, що вона говорить і думає про саму себе, нехай навіть щирим усвідомленим самопочуттям. І виявити цю розбіжність сама особистість може лише в реальному зіткненні – під час взаємодії з іншою особистістю (іншими людьми), причому це може призвести до драматичних, трагічних і кумедних наслідків. У пошуках розгадки «структури особистості» деякі автори звертаються до внутрішнього простору особистості, у якому спочатку виникає людське ставлення до іншого індивіда, а відтак (з уваги на те, що таке ставлення є взаємним) перетворюється на «ставлення до самого себе», опосередковане через ставлення «до іншого», яке і становить суть особистісної – специфічно людської природи індивіда [1, с. 85].

Щодо соціально-правової самореалізації особистості в суспільстві, то її можна простежити на прикладі сімейно-правових відносин. Згідно із законодавством, кожен із подружжя має право, укладаючи шлюб, вибрати прізвище: або одного з них як спільного прізвища, або зберегти своє дошлюбне прізвище, або, приєднати до свого прізвища прізвище іншого з подружжя. Уявімо ситуацію, коли один з подружжя під час реєстрації шлюбу пропонує іншому вибрати те ж прізвище, що й у нього, і наштовхується на відмову. Йдучи на компроміс і бажаючи все ж самоствердитися і домогтися правової самореалізації в ході державної реєстрації шлюбно-сімейного союзу, подружжя приймає подвійне прізвище. Ймовірно, що в цьому випадку якраз і буде дано стартовий поштовх для створення тієї самої майбутньої ідеальної сім'ї, у якій чоловік і дружина виступають як особистості самостійні, суверенні, володіють достатньою внутрішньою автономією, але при цьому знаходять компроміс [2, с. 106].

Справжня самореалізація особистості виявляється там і тоді, де і коли індивід своїми діями і їх результатом впли-

ває на інших. Неповторність особистості багато в чому зумовлюється тим, що вона по-своєму відкриває щось нове для всіх, доповнюючи розкриття сутності та інших людей, розширюючи своїми вчинками і справами їх можливості. Своєрідність її індивідуальності полягає не в пихатості і хизуванні своєю несхожістю на інших, а насамперед у тому, що вона виступає як індивідуально-особистісне висловлювання загального в людині.

Виходячи з інтерпретації права як міри свободи [2, с. 97] і необхідності у взаємовідносинах людини і суспільства (особистості та держави), можемо з певністю твердити, що особистість є лише там, де є свобода. Без свободи права самореалізація особистості в соціумі немислима. Ідеться про свободу брати участь у реальних справах, у соціально-правових відносинах з іншими людьми, а не в зарозумілості і зверхності.

Справжня цінність прав, свобод та обов'язків особистості розкривається в її практичній правомірній поведінці, що здійснюється на основі вільного вибору. Нерозривний зв'язок проблеми правової самореалізації особистості з її реальною поведінкою в ситуаціях її включеності в широку сферу соціальних правовідносин нині мало в кого викликає сумнів. У цьому процесі помітна роль відводиться і політичним, і психологічним, і моральним регуляторам поведінки і діяльності особистості.

Зарзом можливості правової самореалізації особистості визначаються і загальним рівнем її культурного розвитку, що охоплює її основні психосоціальні, етичні, світоглядні та інші позиції. У цьому випадку ми розглядаємо культуру особистості через призму її системного розуміння, що синкретично вміщує взаємодіючі компоненти економічної, політичної, правової, моральної, психологічної і буденної свідомості та поведінки. Це так званий, вільний вияв творчих сил особистості, який, звичайно ж, не може не бути обмежений рамками зовнішнього (об'єктивного) права, що спирається на суспільну необхідність і силу держави.

Аналізуючи культурну практику в аспекті виконання нею функції права, звертають увагу на значення і роль гри у цьому процесі. Наприклад, вбачають досить велику подібність із грою процедур здійснення правосуддя в різних правових сім'ях. При цьому відзначається чимала поширеність елементів змагальності в судовій практиці і Великобританії, і Нідерландів, і Італії, констатуючи сутнісну взаємозв'язок правосуддя та гри, що прийшло до нас ще з часів античності [3, с. 165].

Нас у цьому випадку цікавить насамперед те, що як пояснення подібності гри і правової практики пропонують розглядати феномен людської природи як такий, що постійно прагне йти вгору, неважливо, чи буде ця височина земною славою і перевагою або перемогою над усім земним.

Щодо питання про значення вчинків у самореалізації особистості, то відзначимо, що саме через вчинки наочно виявляється правова сутність, рівень розвиненості правосвідомості, правова установка і загалом правова культура особистості. Вчинок слугує своєрідним індикатором соціально-правової зрілості людини. У ньому стверджується ідея свободи й обов'язку у своїй нормативно-поведінковій функції (правовій матриці поведінки). Отже, належна поведінка з норм і приписів переходить в дійсну практику правовідносин. Тут вчинок виступає як об'єктивний факт правової самореалізації особистості в громадянському суспільстві, як її реальне надбання, матеріалізована духовно-правова цінність. Ідеться насамперед про юридично значущі вчинки, що мають правомірний характер. При цьому не випускаємо з уваги й те, що, безсумнівно, можлива й антиправова самореалізація особистості, протиправні й асоціальні девіантні вияви. Останній (негативний) антигромадський спосіб «самоствердження» за допомогою неприйняття права, культивування всездозволеності і правового нігілізму в різноманітних його виявах

предметно досліджують у теорії соціальних відхилень, яка формується на базі комплексу наукових дисциплін: соціології, теорії права, кримінології, психології, психіатрії та медицини.

Досліджуючи структуру соціально-правового механізму самореалізації особистості і її зміст, вважаємо, що ключовим є питання не стільки про функціональні складники, скільки проблема виявлення особливостей їх взаємозалежності та взаємодії у своєрідній ієрархії.

На нашу думку, у складі механізму соціально-правової самореалізації особистості можна виділити правосвідомість і правову установку особистості, її правову культуру, правомірну поведінку, правову активність і правовий самозахист особистості.

Поняття установки спочатку досліджували у своїх працях психологи. Опираючись на розроблені психологами положення теорії установки та враховуючи її сутнісні характеристики, спробуємо проаналізувати зміст поняття правової установки особистості та виявити її значення для предмету нашого дослідження.

Свої міркування вибудовуватимемо на висновках науковців, які розглядали зазначену проблему. Зокрема, у правовій установці особистості (що розуміється як її готовність діяти згідно з тим чи іншим нормативом, зразок поведінки) концентруються всі компоненти соціально-психологічної регуляції, залежно від якісної характеристики яких вона може мати або позитивний, або негативний характер, що виражається відповідно у правомірній або протиправній поведінці особи [4, с. 114]. Установка є одним з найважливіших чинників, які визначають свідоме ставлення особистості до своїх прав та обов'язків. До того ж її властивість як свідомого регулятора поведінки особистості має особливе значення, оскільки у сфері реалізації прав і свобод громадян не повинно бути автоматизму.

Можна також розглядати правові установки й орієнтації як результати функціонування правосвідомості. Правова установка як інтелектуальна, емоційно-вольова ознака є результатом практичної реалізації ціннісного ставлення за участю волі. Відповідно, правова орієнтація виступатиме як сукупність правових установок індивіда, що безпосередньо формують внутрішній план, програму діяльності в юридично значущих ситуаціях [5, с. 135].

Правова установка – це готовність, схильність суб'єкта до правомірної або протиправної поведінки, яка складається під впливом низки соціальних та психофізіологічних чинників. Вважаємо, що, говорячи про схильність особистості до протиправної поведінки, треба мати на увазі передусім або її нігілістичне ставлення до права, або антиправову установку. Адже про яку правову установку може йтися в негативному (протиправному) сенсі, якщо відбувається перехід права на протилежність «антиправо»? Хоча це питання є дискусійним.

Щодо правової культури, то трапляються різні трактування цього поняття у взаємозв'язку з правовою активністю індивіда. Визначають правову культуру як реалізовану систему знань про право і державу, тобто реалізовану правосвідомість [6, с. 135]. Тобто правосвідомість є своєрідним стрижнем, внутрішньою основою правової культури, подібно до того як переконання людей є підґрунтям їхніх вчинків. Ми зазвичай використовуємо поняття правової культури в її особистісному аспекті. Водночас вважаємо, що під час аналізу правової культури особистості треба зосередити увагу насамперед на багатому потенціалі духовно-правового досвіду, нагромадженого людством за багато тисячоліть його існування. Цей досвід і визначає нинішній рівень правового розвитку особистості у світі.

Досі процесуально не врегульованими є низка правомочностей громадян щодо їх самозахисту. Натомість реальні процеси індивідуальних і колективних акцій протесту, акти громадянської непокори, провокують протиправні вчинки і соціально-конфліктні ситуації. Звернемо увагу

на те, що юридичний механізм захисту прав і свобод громадян діє в деяких політичних, соціально-психологічних умовах, які можуть або знижувати ефективність правових інститутів, або посилювати їх дію.

Однак навіть найдосконаліші юридичні механізми і процедури безсилі в умовах нестабільної політичної ситуації, занепаду економіки, втрати ціннісних орієнтирів і моральної деградації, національної та соціальної конфронтації. Усунення цих негативних чинників допоможе створити умови, що забезпечують ефективну реалізацію інституту правового самозахисту особистості. Безпосередню дію прав і свобод реально забезпечити може тільки суд. Будучи незалежним, компетентним, об'єктивним органом, суд гарантує дотримання прав і законних інтересів громадян у їх взаємовідносинах із владою. Тим самим завдяки суду забезпечується рівність між потужною державною машиною і людиною. Суд ідеально усуває суспільні суперечності, послаблює їх, а разом і напруженість у суспільстві.

Отже, у досить великому арсеналі засобів, покликаних забезпечувати захист прав людини і громадянина, центральне місце належить судовому захисту. Правовий самозахист особистості генетично пов'язаний з проблемами юридичної відповідальності, є її принципом. Фактично, та сукупність прав особи, притягнутої до відповідальності, яка дає їй змогу брати участь у дослідженні обставин справи і відстоювати свої законні інтереси, і є конкретним втіленням її права на самозахист. Йдеться насамперед про закріплені законом процесуальні норми, відповідно до яких особа має право знати, у чому саме полягає обвинувачення, оскаржувати його, брати участь в аналізі та розгляді обставин справи, звертатися по допомогу до адвоката, оскаржувати застосування запобіжних заходів тощо, саме рішення і порядок його виконання.

Будь-який вчинок – це сукупність внутрішньої морально-психологічної, правової самосвідомості та соціально-правової установки особистості, тому в процесі її самореалізації не повинна виявлятися абсолютна сваволя.

У суб'єктивному вимірі юридичний вчинок – це велика подія в процесі правової самореалізації особистості. У своїх вчинках юридично значущого характеру особистість творить себе і в соціально-правовому сенсі, відтворює своє правове становище в державі і тим самим здійснює процес правової самореалізації. При цьому вона самореалізується не інакше, як діючи правомірно, відстоюючи і захищаючи свою людську гідність і свій правовий статус, свої справжні права і свободи. Стаючи ж на шлях пасивності, байдужості, соціальних відхилень, юридичної бездіяльності, особистість так чи інакше опускається до правової та духовної деградації.

Готовність людини до юридично значущого вчинку виражається відповідно до активного виникнення її правової установки, високого рівня правосвідомості, розуміння своєї відповідальності перед суспільством і державою.

Резюмуючи викладене, можна відзначити, що юридичний вчинок є і засобом правової самореалізації особистості, і імпульсом її внутрішнього саморозвитку. У ньому концентруються елементи праворозуміння, правосвідомості, правової установки і правової культури. Через нього виявляються правова активність і правовий самозахист особи в їх різноманітних формах.

Розгляд проблеми соціально-правової самореалізації особистості буде неповним, якщо не враховувати особливого місця вольового чинника в механізмі її здійснення, тому що воля – активна, дієва сторона свідомості, яка переводить права та обов'язки в реальну діяльність людей [7, с. 163]. Для вивчення поведінки людини у сфері реалізації прав і свобод громадян головний інтерес має питання про вольовий характер цієї поведінки, про можливість вільного вибору та різних його варіантів.

Загалом питання про волю і її нерозривний зв'язок зі свободою було і є предметом дискусій учених різних часів і народів.

Безпосередньо дотичним до теми цієї статті є питання про правову ментальність особистості та її правовий менталітет. У першому випадку йдеться про глибинне розуміння правової автономії особистості в сенсі її духовно-правових та інтелектуально-правових можливостей. У другому випадку правовий менталітет варто, мабуть, розуміти як реальний рівень розвитку правосвідомості та правової культури, властивий конкретному індивіду, соціальній групі чи іншій спільноті людей. Правовий менталітет пов'язують із правовою ментальністю через реальні, конкретні особистості за допомогою і завдяки їх діяльності. При цьому вихідним і найбільш давнім духовним утворенням є правова ментальність особистості в її квазісоціальних зв'язках, потім уже поступово диференціюються правові менталітети.

Висновки. У періоди криз особистість часто звертається в пошуках опори до власних сил і рішень, до своєї самосвідомості і самовідданості. Значну роль у досягненні справді демократичної правової самореалізації особистості в державі має відіграти подолання такої, колись і тепер ще досить характерної, риси менталітету суспільства, як правовий нігілізм, що заперечує будь-які морально-правові та соціально-юридичні регулятори життєдіяльності людей. Він зумовлюється низьким рівнем розвитку правосвідомості і правовим безкультур'ям, незнанням або вельми поверховими уявленнями про свої права і свободи, можливості правового самозахисту, байдужістю й елементарним нехтуванням правової автономії особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кузнецов Э. В. Философия права в России / Э. В. Кузнецов. – М. : Юрид. лит., 1989. – 208 с.
2. Личность, общество и государство / (отв. ред. В. Ф. Коток и В. С. Тадевосян). – М. : Наука, 1966. – 248 с.
3. Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня / В. В. Ошис ; (пер. с нидерланд. и примеч.) ; Г. М. Гавризян (общ. ред. и посл.). – М. : Прогресс; Прогресс-Академия, 1992. – 459 с.
4. Матузов Н. И. Личность, права, демократия / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1972. – 230 с.
5. Общая теория государства и права : акад. курс : в 2 т. / отв. ред. проф. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – Т. 1 : Теория государства. – 416 с.
6. Сливка С. Юридична деонтологія : підручник / С. Сливка. – Вид. 2, переробл. і допов. – К. : Атіка, 2003. – 320 с.
7. Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия / В. С. Соловьев. Собр. соч. : в 2 т. – М. : Мысль, 1990. – Т. 1. – 426 с.